

Maria-Liisa Nevala

MIELIEN TALOT

Totta, tarua ja tulkintaa

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ
HELSINKI

© MARIA-LIISA NEVALA JA WSOY 2012

ISBN 978-951-0-39689-6

PAINETTU EU:SSA

*” – ihmiset, jotka todella tietävät, eivät useinkaan kerro mitään
tai vain hyvin vähän.”*

DORIS LESSING

” – en edes muistanut unohtaneeni.”

ORHAN PAMUK

SISÄLLYS

PROLOGI	9
Muistamisesta	11
ENSIMMÄINEN NÄYTÖS	19
Talot mielentilana	21
Opintoja ja teatteria	28
Rue des Boulangers	43
TOINEN NÄYTÖS	69
Vaellusvuodet jatkuvat	71
Akateemista ottelua	90
KOLMAS NÄYTÖS	103
Teatterin houkutus	105
Professorista teatterinjohtajaksi	113
Teatterinjohtaja julkisuudessa	123
Työn iloa	139
Mikä oli minun juttuni?	146
Draamallisia kohtauksia	162
Johtajan liikkumatila	182
Johtamisen haasteet	190
Teatteri kotina	201

NELJÄS NÄYTÖS	209
Mielikuvia	211
Kohtaamisia	235
Modernista traditioksi	246
Kehittäviä keskusteluja	253
Leikin loppu	286
EPILOGI	303
Intohimona teatteri	305
Paluu puutaloon	308
Muotokuvana seinällä	310
HENKILÖHAKEMISTO	317

PROLOGI

Muistamisesta

En koskaan ajatellut kirjoittavani omasta elämästäni enkä itse asiassa ymmärrä, miksi olen langennut tähän ansaan. Kun olin jättämässä Suomen Kansallisteatterin johtajan tehtävät, yhä useampi kuiski korvaani, että ”sinun on kirjoitettava muistelmasi”. Miksi, ihmettelin yhä uudestaan. Rupesinko kuitenkin näiden kuiskuttelelujen seurauksena kuvittelemaan, että elämäni olisi ollut jotenkin merkillistä tai merkityksellistä? Annoinko huijata itseäni? Turhamaisuusko voitti? Mutta yhä useammin yllätin itseni miettimässä, miten epämuistelmat voisi kirjoittaa. Miten voisi kirjoittaa niin, että itse asiassa ei kirjoita elämäkertaa eikä muistelmia vaan jotain muuta? Kun minulta kyseltiin, kirjoitanko muistelmia vai näytelmiä vai mitä, kuulin vastaavani, että näytelmiä en missään tapauksessa, näytelmäni eivät koskaan pääsisi kriittisen seulani läpi. Ja näytelmiä kirjoitetaan esitettäväksi. Sanoin myös, että en kirjoita muistelmia enkä elämäkertaa vaan kirjoitan taiteesta, teatterista ja tutkimuksesta sekä välillisesti ihmisestä nimeltä Maria-Liisa Nevala.

Kun kerran olin tehnyt eräänlaisen myönnytyksen, olin ansassa. Miten voisin perääntyä? Löysin monia keinoja mutta en toteuttanut niitä, koska kirjoittaminen on luonteva tapa pysyä hengissä. Sitä paitsi olin pannut ison pyörän liikkeelle. Aivoni työskentelivät

jo. Kysymys siitä, kuka minä olen ja miksi olen sellainen kuin olen, ei lopultakaan jättänyt rauhaan. Kirjoitan yleensä nopeasti, mutta tätä olen kirjoittanut erittäin hitaasti. Olen suurimman osan elämästäni lukenut arvioidakseni kirjoitettua sanaa, joten en voi olla suhtautumatta kirjoittamaani kuin se olisi jonkun muun tekstiä. Luen kirjoitettua lukijan silmin. Hylkään tekstiä ja kirjoitan uudelleen.

Sisäisessä dialogissani se minä voitti, joka halusi muistaa ja kirjoittaa. Sillä oli varmasti omat syynsä. Ehkä se halusi tulla ”kuolemattomaksi”? Ihmisille on ominaista nähdä oma kuolemattomuutensa lapsissaan, mutta eihän kuolemattomuutta niin saavuteta. Pari kolme sukupolvea, eikä kukaan sinua enää muista. Eikä kirja tee sinusta yhtään sen kuolemattomampaa. Ehkä onkin kysymys siitä ikääntyvän ihmisen turhamaisuudesta, josta kirjailija Torgny Lindgren kirjoittaa: ”Turhamaisuusko meitä ajaa eteenpäin, eihän meitä enää mikään pakota, ehkä olemme liian turhamaisia luovuttaaksemme, kieltäydymme alistumasta ikääntymisen kategoriseen imperatiiviin ja ajanlaskun naurettaviin käskyihin, olemmeko me liian narrimaisen itsekeskeisiä oivaltaaksemme mitä tapahtuu ruumiillemme ja sitä myöten myös sielullisille ominaisuuksillemme.”

Niin miksi? Keksin synn, joka ei vaikuta itsekeskeiseltä. Kuulun siihen sukupolven naisia, jotka usein ovat olleet ensimmäisiä omissa tehtävissään. Sen merkitystä saattaa olla kiinnostavaa pohdita paitsi suomalaisten naisten historiana myös osana suomalaisen yhteiskunnan kehitystä. Toinen maailmansota muutti tyttöjen elämää ennennäkemättömällä tavalla. Meidän elämästämme tuli täysin erilaista kuin äitiemme ja isoäitiemme elämä oli ollut. Täyttäsikö tämä nobelisti Doris Lessingin vaatimuksen, jonka mukaan ”omaelämäkerran” kirjoittamisen oikeuttaa se, että on elänyt poik-

keuksellista aikaa, sillä poikkeuksellinen aika luo poikkeuksellisen elämän.

Tyttöjen elämän muutoksen kuvaaminen yhden pienen tytön kasvukertomuksena alkoi kiehtoa. Mitä tuli siitä tytöstä, joka yhdeksänvuotiaana kirjoitti kouluaineessaan ”Meillä oli vieraita”: ”Vierailuissa oppii tuntemaan ihmisiä, käyttäytymään kohteliaasti, keskustelemaan ja ajattelemaan. Tarjoilu ei saa muodostua pääasiaksi. Tärkeintä on kehittävä keskustelu, joka antaa ajattelemisen aihetta kaikille.” Pikkuvanha lapsi, joka varmaan toisti vanhempiensa opetuksia ja kirjoista oppimaansa. Mutta se, mitä hän kirjoitti, oli todellista, ja niin hän ajatteli ja hahmotti maailmaa. Vaikka edelleenkin rakastan ”kehittäviä keskusteluja”, arvostan suuresti myös tarjoilua. Kun vertaan tämänhetkistä minääni tuohon pienen tyttöön, ainakin yksi ero löytyy. Idealismin taso on toinen.

Nykyajan ihmiset potevat muistinmenetystä. Maailma syntyy sillä hetkellä, kun yksilö itse ensimmäisen kerran tajuaa olevansa olemassa. Omat oivallukset tuntuvat mullistavilta, vaikka ne on ymmärretty lukemattomia kertoja ennen meitä. Entä sitten, kysyy tämän hetken nuori, ei sillä ole merkitystä, tietääkö, minkälaiselle perinteelle rakennamme. Ilman menneisyyden hallintaa ja oivalusta sen merkityksestä ei kuitenkaan synny mitään rajoja rikkovaa. Toistamme entistä ja kierrämme vain samaa kehää. Ihmiskunnan eteenpäinmeno on niin hidasta siksi, että jokainen sukupolvi aloittaa ikään kuin nollasta. Sen kummemmin edellisten sukupolvien hyvistä kuin pahoistakaan teoista ei osata ottaa opiksi. Kelpaisiko tällainen ajattelu syyksi menneiden muistelemiseen?

Pidin Helsingin yliopistossa vuonna 1991 luennon omaelämäkerrallisesta kerronnasta. Kysymyksenasettelu oli akateeminen: Mikä on omaelämäkerta, mikä elämäkerta ja mikä muistelmä, ja

mikä niiden ero on? Lopputuloksena oli, että tarkkaa rajaa ei ole, koska fiktiivinen aines tunkeutuu aina mukaan. Näiden toisiaan leikkaavien lajien vallattomuutta on kuvannut hauskausti australialainen runoilija, kirjallisuudentutkija ja yliopiston professori Chris Wallace-Crabbe: *”Scratch an autobiography, and quick as a flash it will turn out to be a memoir, a journal, a diary, letters, reflections, notes, a novel, confessions, or just advertisement for myself.”* (Raaputa omaelämäkertaa ja salamana se osoittautuu muistelmaksi, journalistiksi, päiväkirjaksi, kirjeiksi, pohdinnoiksi, muistiinpanoiksi, romaaneiksi, tunnustuksiksi tai vain oman minän mainostamiseksi.) Sitä, joka kirjoittaa omasta elämästään, seuraa varjona kiusaus tunnustusten tekoon. Mitä vakavammin itsensä ottaa, sitä tunnustuksellisemmaksi teksti muuttuu.

Luentosarjan pidin aikana, jolloin elämäkerran tai muistelmien kirjoittaminen ei edes häivähtänyt mielessäni. En ole tietoisesti rakentanut elämäni kertomusta. Oikeastaan olen unohtamisen mestari, vaikka minulla on aivan erinomainen muisti. Muistan mitä merkellisimpiä asioita. Muistan sellaisten opiskelijoiden nimiä, jotka olivat luennoillani vuosikymmeniä sitten. Muistan, missä kohta he istuivat luentosalissa, minkälaisia tuloksia he saivat tentistä. Muistan numeroita. Joskus parikymmentä vuotta sitten lopetin puhelinnumeroiden muistamisen. Päätin poistaa ne ”kovalevyiltäni” tärkeämpien asioiden tieltä.

Syksyllä 2010 tyhjensin viikkokausia sähköpostiani. Siunatut sähköpostit, vaikka niiden selvittämiseen meneekin aikaa. Paljon jo unohtunutta nousee pintaan. Tekee hyvää lukea kiitosta ja positiivista palautetta. Nehän unohtuvat, mutta negatiivisia asioita jakamme jauhaa vuosikymmeniä. Viestit antavat myös kirkkaan kuvan lähettäjistään. Johtaja on tavoiteltu niin kauan kuin hän on joh-

taja. Yleensä johtajalta halutaan jotain. Johtajan ei kannata kuvitella, että hänellä olisi itseisarvoa. Hän on olemassa vain välineenä johonkin. Sähköposteissa oli myös sellaista, mitä on vaikea muistella vuosienkin jälkeen.

Muistamisen mekanismien pohtiminen nousi kuin itsestään keskeiseksi sähköposteja selatessani. Huomasin, että olin unohtanut paljon, mutta mieleen palauttaminen oli helppoa. Luin pitkiä ajatustenvaihtoja tulevista produktioista niin kirjailijoiden, ohjaajien, suunnittelijoiden kuin näyttelijöiden kanssa. Kontakteja ja yhteydenottoja riitti. Moni koetteli onneaan, vaikka on sen nyt unohtanut, kuten se entinen Kansallisteatterin näyttelijä, joka oli aikoinaan juonut itsensä ulos teatterista ja nyttemmin kerskui takaisin päästyään, että ”siltä entiseltä akalta en viitsinyt rooleja norkoilla”.

Sähköposteissa oli sekä positiivista että negatiivista palautetta. Antipatia ja sympatia näkyvät viesteissä kirkkaina, sillä sähköpostit ovat usein hetken tuotteita toisin kuin kirjeet. Löytyi posteista vastenmielisiäkin sävyjä. Todellisuus on raadollisempaa kuin uskoi-sikaan. Ikävimpiä viestejä en edes muistanut unohtaneeni. Mutta vastaan tuli myös aitoa kannustusta ja ymmärtämystä. Julkaisuina sähköpostit kertoisivat paremmin siitä, minkälaista on johdtaa teatteria, kuin sellaisena proosana, joksi ne itse muutan. Mutta näin minä sen muistan.

Mennyt elämä on valtava virta, johon koko ajan laskee pieniä sivuhaaroja. Muisti poimii sattumanvaraisesti asioita. Kokemuksen ”huiput” nousevat esiin tasaisesti etenevästä vuosta. Ei tarvitse kuin vilkaista vanhoja kalentereitaan, kun menneisyys rupeaa näyttämään kaaokselta, jossa pienet ja suuret asiat sekoittuvat. Sen merkitys, mitä muistan, on lopulta tärkeä vain itse luomani tarinan kannalta. Joku toinen näkee paikkani siinä tarinassa toi-

sin. Koskaan en tiedä, mikä kohtaaminen, mikä talo, mikä huone, mikä rappukäytävä nostattaa minkinlaisen muiston. Asiat liukuvat toistensa lomiin. Ajat sekoittuvat, ja kun tarkistan asian, huomaankin rakentaneeni eriaikaisista tapahtumista uuden kokonaisuuden, joka sopii juuri minun käsitykseeni elämäni kulusta. Muisti huijaa jatkuvasti. Se toimii kuin unennäkö, ja epäjohdonmukaisuuksien yli rakennan itse sillat.

Kun yritän palata lapsuuteen, muistan kuvia, tunnelmia, ihmisiä. Muistikuvien terävyyttä sekoittaa se, että on olemassa paitsi minun muistikuvani myös äidin, isän, sisarusten, sukulaisten ja koulutovereiden muistikuvat. Niiden ja omien mielikuvieni erilaisuuden kohtaaminen on haastavaa ja vie uskon siltä, että voisimme palauttaa mieleemme menneisyyttä sellaisena kuin se on tapahtunut. Äiti muistaa toisin kuin minä, ja sisareni ja veljeni katsovat asioita omasta elämästään käsin. Mutta onko sillä merkitystä, miten muut muistavat? Sillä ei lopulta ole mitään merkitystä, onko tapahtuma vain omaa kuvitelmaa. Tärkeintä on, että minussa on jokin jälki ja että se on muovannut persoonallisuuttani ja käsitystäni elämästä.

Fiktio ja faktan rajan voi huoletta unohtaa. Lopulta ainoa todellinen henkilö on se, joka juuri nyt olen, ja siitähän on kysymys, ei yksityiskohtien paikkansapitävyydestä. Yksityisintä ihmisesä ovat hänen muistonsa. Kun muistelee mennyttä, sitä katselee myöhempien kokemustensa läpi ja muovaa kertomustaan sen mukaan. Teemme kuin suomalaiset historioitsijat, jotka pitkään katselivat Suomen historiaa niin sanotun itsenäistymisen kurkistusaukon läpi, ikään kuin kansakunta olisi vuosisatoja tietoisesti tähdännyt itsenäistymiseen. Niin mekin luomme omaan tarinaamme loogisuutta ja määrätietoisuutta, elämällemme suurta kaarta. Tul-

kitsemme kokemuksiimme sen tiedon perusteella, joka meillä nyt on.

Haluaisin kirjoittaa muistoistani niin kuin kirjailijat Torgny Lindgren tai Viktor Jerofejev. Mutta minun täytyy itse etsiä teokseni muoto. Muodosta on kysymys, ja juuri muoto tekee heidän muisteluistaan ainutkertaisia. Torgny Lindgren on tullut lähimmäksi sitä, minkälaiseksi tunnen oman muistamiseni. Hän kirjoittaa muistamisesta hallusinaationa: ”Niinpä kaikki on mahdollista hallusinaatioiden kentällä. Ainoa todella pitävä oletamus on varmaankin, että kaikki meidän ajatuksemme ja muistomme, etenkin muistot, ovat oikeastaan hallusinaatioita eivätkä mitään muuta.” Mitä muuta ne voisivat olla? Vain aivojemme hämäriä oivalluksia, joista kukaan muu ei saa kiinni.

Siinä missä Torgny Lindgren muistelee teoksessaan *Muistissa* näennäisesti pieniä asioita, jotka ovat hänen ”hallusinaatioitaan”, Viktor Jerofejev kirjoittaa muistelmissaan *Hyvä Stalin* itsensä osaksi maailmanpolitiikkaa ja säädeltyä neuvostoelämää ja -kulttuuria ja niiden törmäystä eurooppalaiseen vapauteen. Kuka meistä voi hänen laillaan sanoa, että on aiheuttanut isänsä joutumisen Neuvostoliiton kommunistisen puolueen epäsuosioon ja siten suurlähettilään viran menettämisen? Sen rinnalla oman elämän saavutukset kutistuvat todella vähäpätöisiksi. Jerofejevin Pariisi sen sijaan muistuttaa tutulla tavalla omaa Pariisiani, jossa elin 1970-luvulla.

ENSIMMÄINEN NÄYTÖS

Talot mielentilana

Tunnustettakoon heti: lapsuuteni ei ollut onneton. Minulla ei ollut ”rankkaa lapsuutta”. Minua ei kiusattu koulussa, ei käytetty seksuaalisesti hyväksi, en ole elänyt alkoholitiperheessä, eikä minua ole hakattu pienenä. Olen elänyt hyvän lapsuuden ja nuoruuden. Kaiken lisäksi menestyin hyvin koulussa ja olin opettajien suosikki. Erityisesti muistan kansakoulusta opettaja Ilmi Karikosken, jonka kanssa kuljin koulumatkat ja jonka luona kävin vierailulla. Hän oli valinnut minut kannustuksensa kohteeksi. Hän suhtautui minuun kuin olisin ollut keskustelijana samanarvoinen hänen kanssaan.

Opettajani halusi näyttää minulle maalauksen nuorena lentävään keuhkotautiin kuolleesta vaaleahiuksisesta ja sinisilmäisestä tyttärestään. Hän itki aina, kun hän puhui tyttärestään. Se järkytti minua, mutta silloin en vielä tajunnut, että olin hänelle kuolleen tyttären korvike, sinisilmäinen ja vaaleatukkainen ja ilmeisesti samanikäinen. Paljastui myös, miksi hän oli valinnut minut. Hän oli ollut nuorena äitini opettaja. Ainoa mitä en oikein ymmärtänyt oli se, että hän pani minut istumaan samaan pulpettiin luokan kurittomimman pojan kanssa.

Kasvoin kannustavassa ilmapiirissä. Vanhempani uskoivat lapsiinsa ja heidän mahdollisuuksiinsa maailmassa. Oli suuri yllätys, kun myöhemmin havaitsin, että kaikki miehet eivät ajatelleetkaan samalla tavalla kuin isäni, joka nimesi elämänsä tärkeimmiksi ihmisiksi kolme naista. Menetettyään äitinsä yhdeksänvuotiaana hän sai tilalle vanhimman veljensä vaimon, joka tuki ja kannusti häntä nuoruuden tärkeinä vuosina. Seuraava oli hänen koulutoverinsa, josta tuli hänen vaimonsa ja minun äitini, ja kolmas tärkeä vaikuttaja oli hänen anoppinsa, minun isoäitini.

Olen aina kiintynyt paikkoihin, mutta toisaalta niistä luopuminen on ollut helppoa. Konkreettista paikkaa ei tarvitse kaivata, sillä paikan henki pysyy kirkkaana mielessä. Tunnistan mieleni talon heti, kun sen kohtaan. Kuvitelmissani vaeltelen muistojeni taloissa yksityiskohtia tarkkaillen. Eletty elämä, menneisyys ja rapistunut kauneus yhdistävät näitä taloja. Niihin kaikkiin kuuluu vahva kokemus siitä, että nykyhetkeä ei ole ilman mennyttä eikä ilman tulevaa, kaikki aika on läsnä nykyisyydessä. Taloni ovat kuin taide, jonka salaisuuteen haluan tunkeutua mutta jota en toivo lopullisesti koskaan paljastavani.

Lapsuuteni vietin suurissa puutaloissa. Ensimmäiset muistoni ovat ajalta, jolloin olin tuskin neljä vuotta vanha, mutta muistan siitä talosta kaiken. Muistan mansardikaton, hedelmäpuutarhan, kasvihuoneen, järven rannan, keväiset valkovuokkokentät, hirvet, alakerran asukkaat Signen ja Brunon sekä heidän salaperäisen kauniin kotinsa, jonka salin pöydän alla kävin leikkimässä yksinäisiä leikkijäni, koska samanikäisiä lapsia ei ollut suuren puiston ympäröimässä talossa. Minusta oli hauska jutella vanhempien ihmisten kanssa. Luulin, että he ottivat minut tosissaan.